

SAMLAREN

T I D S K R I F T

F Ö R

S V E N S K L I T T E R A T U R H I S T O R I S K
F O R S K N I N G

⋮

NY FÖLJD. ÅRGÅNG 31

1950

U P P S A L A 1 9 5 1

S V E N S K A L I T T E R A T U R S Ä L L S K A P E T

UPPSALA 1951

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB

506603

»Jag har köpt Nürnbergskt leksakskräm
 för livets stora pengar.
 Då andra plöjde, spelte jag fiol
 till dess de brusto, alla mina strängar.
 Med stråken står jag kvar — den kan mig intet gagna.
 Mitt leksakskräm itu — till plögen nya krafter.
 Till Helga Landet vill jag gå en pilgrimsgång
 och göra bot — den vägen, den blir lång.»

För varje uppmärksam läsare av dikten står klart, att uttrycket »nya krafter» i sjätte raden är en motsägelse, som illa stämmer med diktens anda. Varför skulle en pilgrimsgång vara nödvändig, om poeten *kunnat* ägna sina krafter åt plögen, dvs. det hårda arbetet? Ruinerad och kraftlös måste han som en ny Tannhäuser göra en botvandring, det är huvudintrycket av dikten, men detta brytes av det anförda uttrycket. Utgivarna av urvalsupplagan 1901, Nathalia och Sigfrid Wallengren, av vilka den förstnämnda var brodern Axels litterära förtrogna och den som ofta fick hjälpa till med renskrivning av hans arbeten, ändrade uttrycket till det som fordras av sammanhanget: »inga krafter». — Hans Küntzel reserverar sig, när han trycker av *Bohème* och idyll, med anmärkningen angående »nya krafter»: »Möjligen tryckfel för *inga*» (Saml. skr. 1923–24, del I sid. 25). Det torde vara på tiden att undanröja detta besvärande och onödiga tryckfel, ty det kan väl knappast vara något tvivel om att det *är* ett tryckfel.

Det finns andra tryckfel i *Bohème* och idyll. I ett exemplar, som Axel Wallengren dedicerat personligen till sedermera professor Karl Petré, har han egenhändigt infört ett par rättelser. Sid. 75 är »I era spår passionen lönligt susar» ändrat till »I era snår . . .» etc. Det bör vara fråga om tryckfel, eftersom det införda ordet ger bättre mening. Sid. 172 talas om »förhoppningars silvermynt» och längre fram om »Förhoppningars stora sedlar», vilka äro identiska med förhoppningarnas tidigare nämnda myntsorter, alltså ett oförklarligt tankesträng, om det varit Wallengrens mening, att det skulle stå så där. Det förstnämnda uttrycket är ändrat till »förhoppningars sedelmynt», vilket gör identiteten fullständig. Samme ändringar ha gjorts i andra dedicerade exemplar.

Wallengren har haft en stark känsla av ordens stilvärde. I sina manuskript har han lagt ner stor möda på att få fram det riktigaste uttrycket, det mest sågande ordvalet. En utgivare av hans alster, även de ofullbordade, måste respektera hans språkformer och undvika att förvanska dem. Bengtssons upplaga fyller härvid icke måttet.

Sölve Ossiannilsson.

En tysk skådespelerska om Strindbergs dramer.

I den avlidne Hugo Fränkels rika samlingar hittade jag, samman med andra Strindbergiana, stammande ur Emil Scherings ägo, tio brev av Gertrud Eysoldt från åren 1901–08 till Strindbergs översättare om Strindbergs dramer. Brevet, som är skrivna med en ovanligt kraftig, karakteristisk handstil, ligger nu på Drottningholms Teatermuseums bibliotek. Gertrud Eysoldt, född 1870, var redan en mogen skådespelerska, då hon började spela Strindbergs kvinnofigurer.

Den 25 november 1900 gjorde Strindberg Emil Schering med en kunglig gest till sin »prokurator» (jfr Erik XIV och Göran Persson), och denne man blev hans outtröttlige, idérike och till sist framgångsrike propagandist. Hösten 1900 fick han ett efter originalmanuskriptet maskinskrivet exemplar av *Påsk* (likaledes tillhörande Fränkels samling, nu hos samlaren T. Troensegård, Mariager, Danmark med ett fåtal rättelser av Strindbergs hand, däribland ett tillägg, som fattas i den svenska texten i Landquists upplaga). Översättningen hade Schering redan april 1901 placerat hos direktör Stöllberg, Münchner Schauspielhaus; den 15 april frågade han Strindberg, om hans fästmo, Harriet Bosse, ville spela Eleonora där. Svaret måtte ha varit nekande; ty redan under maj månad stimulerade han Gertrud Eysoldt att syssla med rollen. De första 4 breven handlar huvudsakligen om »Påsk». Gertrud Eysoldt var den gången för tredje året engagerad i München, men

inte särskilt belåten med Stollbergs konstnärliga ledning och satte sig därför december 1901 i förbindelse med »Schall und Rauch», Max Reinhardts första självständiga företag, en litterär kabaré, där hon sjöng lätta danska chansons. Som sista uppträdande i München spelade hon där Eleonora och skrev om föreställningen ett brev, som *inte* bevarats, men lästes av Strindberg och Harriet Bosse och betecknades såsom »spirituellt».

Max Reinhardt förvandlade sin kabaré till »Kleines Theater» och engagerade Gertrud Eysoldt. Redan mars 1902 spelade hon i Strindbergs quart d'heure »*Den starkare*» (som uppfördes samman med »Bandet») den stummas roll, medan Rosa Bertens spelade den andra. Julius Bab skrev därom (nu i »Das Theater der Gegenwart», Berlin 1928): Rosa Bertens gav med sprudlande temperament sladdertaskan som talar utan paus; men framför henne vid ett litet marmorbord satt Gertrud Eysoldt, en liten figur med ett smalt ansikte, en spetsig näsa och stickande kloka ögon, och med ett litet ryck i mungipan eller ögonbrynet, med en knapp rörelse av sina spåda händer, spelade hon helt omkull den bastanta frun, den virtuosa talkonstnärinnan framför henne. I denna spåda kropp gömde sig en ofantlig elasticitet, en plastisk förmåga, en ovanlig vaken och rörlig intelligens, som skapade en ny scenkonst.»

Max Reinhardt uppfattade strax hennes stora begåvning och redan oktober 1902 spelade hon Henriette i »*Brott och brott*». Bab framhäver att Reinhardt inte på måfå valde Strindberg som sin förste dramatiker och detta hans nyss fullbordade drama, utan han upplevde snabbt och intensivt den nya scenkonstens möjligheter, som Strindbergs pjäser från 1900-talet stimulerade till. Gertrud Eysoldt vann i denna roll sin första stora framgång hos publiken och erkändes sedan dess som den främsta kvinnliga kraften i Reinhardts ensemble. Maj 1904 spelade hon, ännu i »Kleines Theater», »*Fröken Julie*».

Så blev Reinhardt direktör för »Deutsches Theater» och lät på tomten bredvid bygga en ny scen för sin intima teaterkonst, efter Stanislavskis förebild, »Kammerspiele», varvid han begagnade sig av en del idéer som Strindberg framförde i förordet till »*Fröken Julie*». Gertrud Eysoldt spelade här i augusti 1907 ånyo »*Fröken Julie*».

På våren 1907 diktade Strindberg, stimulerad av tanken på sin egen teater, sina fyra dramer Oväder, Brända tomten, Spöksonaten och Pelikanen och kallade dem efter Reinhardts scen och i anslutning till musiken Kammarspel, opus 1-4. Gertrud Eysoldt hade den gången inte tillfälle att spela de nya kvinnorollerna. Men hon läste pjäserna med lidelsefullt intresse, så snart Schering gjorde sina tyska översättningar tillgängliga för henne, och uttalade sig mycket direkt i sina brev från 1907.

Hur Kammarspelen mottogs, då de under säsongen 1907-08 spelades på Intima teatern, är allmänt känt. Kritiken riktade sig inte huvudsakligen mot de bristfälliga föreställningarna, utan just mot pjäserna, som ju förelåg i tryck. Men den lilla begåvade, finkänsliga, intelligenta Gertrud Eysoldt i Berlin läste dem med växande entusiasm och djup förståelse för den framtidens nya scenkonst, som de skapade. Detta möjliggjordes av miljön och atmosfären, där hon upplevde dem. Den tyska scenkonsten med över 300 scener, bland dem rätt många med litterär äregirighet, hade den gången sitt oomstridda centrum i Berlin, Max Reinhardt var dess snillrika mästare och Gertrud Eysoldt hans mest begåvade skådespelerska. Hennes brev om Strindbergs dramer är alltså representativa och enastående i sitt slag. Hennes entusiasm inleder på ett profetiskt sätt Strindbergs framträdande som den mest spelade dramatikern på de tyska scenerna under perioden 1912-27.

1911 var Max Reinhardt i Stockholm och spelade den 19 april »*Oedipus*» i cirkusarenan, dock utan Gertrud Eysoldt, som hörde hemma i det intima kammarspelshuset. Ett visitkort på Kungl. Biblioteket med hans kraftiga, karakteristiska handstil visar att han ville göra Strindberg sin uppvaktning; men diktaren var sjuklig och kunde inte ta emot honom; han sände dottern Greta till honom för att tacka honom för allt vad han gjort för Strindbergs dramer.

November 1911 uppfördes »*Dödsdansen I-II*» på en afton i Kammerspiele med Gertrud Eysoldt i Alices roll. Det var den största uppgift, Max Reinhardt löste under Strindbergs levnadstid, alltså frånsett hans senare prestationer.

Det är sannolikt inte någon tillfällighet, att Gertrud Eysoldts mest entusiastiska ord framkom just i samband med de pjäser som hon *inte* spelade på scenen. När hon stod framför uppgiften att skapa en av Strindbergs kvinnofigurer, koncen-

trerade hon sig helt och hållet på teaterns expressiva konst och hade inte något behov att uttrycka sig i ord om dem. Men just då hon inte hade tillfälle till scenisk gestaltning, fann hennes gripenhet ett så starkt språkligt utlopp.

Några brevutdrag:

14. Mai 1901
Kurfürstenstr. 78 hochpt.

Sehr geehrter Herr!

Herzlichen Dank für Ihr lebenswürdiges künstlerisches Interesse an mir. Die Rolle in Strindbergs Stück* liegt mir wirklich innerlich nahe und ich freue mich über Ihre Erkenntnis, die mir grosses Interesse an Ihnen erweckt . . .

* Eleonora i Pask.

15. Mai 1901

. . .

Vielen Dank für die Zeitungen* . . .

* jfr följande brev.

2. Dec. 1901
Ansbacherstr. 49III

Sie schickten mir einmal mit dem Buch »Ostern« eine Zeitung mit Abbildungen der Theaterszenen des Stückes. Ich sandte damals alles an Neumann-Hofer, um ihn dafür zu gewinnen. Das Buch bekam ich zurück und lerne jetzt daraus. Die Artikel sind verloren. Würden Sie die grosse Liebenswürdigkeit haben, mir die Zeitschrift in einem andern Exemplar nochmals zu senden. Es interessiert mich wegen des Costumes der Eleonora.

Mit Stollberg bin ich also im reinen, ach ja — diese 3 Jahre München — es ist ein bischen viel.

Im Dec. habe ich mit Schall und Rauch angeknüpft — und bleibe da in Verbindung — es ist mit Samum dort wohl etwas möglich. Versuchen Sie es — man will Strindberg.

Samum ist sehr eigenartig und das Dämonische darin sehr anziehend.

Wie ist es mit der schwedischen Christine? — Darf ich's lesen — aber 8 Tage Zeit müssen Sie mir dazu lassen — ich weiss vor Arbeit nicht aus und ein.

15. Dec. 1901

Sehr geehrter Herr Schering!

Haben Sie vielen Dank für die gütige Zusendung der Bilder, die mich sehr interessiert und entzückt haben . . .

Von München und der Aufführung hören Sie sicher. Ich habe Bedenken, dass ich mit Stollberg Kämpfe haben werde — er scheint künstlerisch doch sehr zweifelhaft zu sein. Dies im Vertrauen. —

Ich werde mich schon wehren für die Sache . . .

17. März 1902
Pariserstr. 54 Gth.

Sehr geehrter Herr Schering!

Aus welchem Grunde halten Sie Fräulein Julie nicht geeignet für mich?!

Ich interessiere mich aber sogar lebhaft für diese Aufgabe. Sie ist schauspielersich hochinteressant!

31. August 1907
Unter den Linden 43.

Sehr geehrter Herr Schering!

Es ist sehr lebenswürdig von Ihnen, dass Sie mir gestern für »Fräulein Julie« gleich eine Freude bereitet haben . . .

Und nun habe ich noch eine grosse Bitte. Ist es möglich, mir von »Wetterleuchten* ein Buch zu verschaffen? Im Theater habe ich das Manuskript vor den Ferien gelesen und war entzückt von dem Stück. Es will mir gar nicht aus dem Kopf. Es spricht mir gerade aus diesem Stück etwas so Vollendetes, Poetisches und Lebensreifes — ich würde so gern ein Exemplar davon besitzen . . .

* Oväder

8. Sept. 1907

Meinen allerherzlichsten Dank für die zwei Stücke. Den »Scheiterhaufen*« kannte ich noch nicht. Es ist ein prachtvolles starkes gedrängtes Stück. Diese Gewalten Strindbergs entzücken mich immer aufs Neue.

Kaum lese ich eine Seite von ihm, so steigt mir schon daraus die Bedeutung und Klarheit des Lebens auf — es reisst mich stets zu höherer und kühnerer Betrachtung jeglicher eigener Erlebnisse hin.

Ich danke für Ihre schöne Gabe von Herzen.

* Pelikanen

30. September 1907

...
Ich habe Ihnen noch zu danken für die Zusendung der Gespenstersonate, die an Kühnheit der Geberde einzig ist. Sie reisst einen Vorhang zum Leben auf. Weiss der Himmel — ich bin immer stärker von Strindberg hingerissen — von Jahr zu Jahr. Das macht wohl, dass ich die Idee als etwas so Verschiedenes empfinde gegen die stumpfe geistige Ansteckung, die die meisten Menschen »ihren Geist« nennen. Es tut mir wohl, die Segel zu streichen unter einem Dichter wie Strindberg. Ich habe also wenigstens eine Wahl, wenn ich mich schon ganz einem andern Geist erbege ...

Walter A. Berendsohn.

Vem skrev minnesteckningen över J. O. Wallin i *Dagligt Allehanda* 12.7.1839?

J. O. Wallin är alltjämt en av våra mest kända författare. På senare tiden har en hel del problem gjort sig påmindta såväl i fråga om hans personlighet som hans författarskap. Under tidens lopp har flera, ofta divergerande, omdömen uttalats om honom. Det är naturligt att nutida forskare går tillbaka till de samtida omdömena för att så nära som möjligt lära känna Wallin och de karakteristiker som grunda sig på primär kändedom om honom. Bror Olsson har i *Arvet från Wallin*, 1949, samlat sex av de värdefullaste minnesteckningarna över Wallin, skrivna strax efter dennes död den 30 juni 1839.

Av de åsyftade karakteristikerna är emellertid en av hittills okänd författare. Även Wallin-kännaren E. Liedgren konstaterar så sent som 4.11. 1949 i *En Wallin-antologi* (Vestmanlands läns tidning, 4.11. 1949), att författaren till ifrågasvarande, med vetenskaplig samvetsgrannhet skrivna, nekrolog är okänd. Givetvis skulle denna verka med större kraft, om dess författare vore känd. Genom följande stilanalys av densamma, *Minnesteckning över J. O. Wallin* (*Dagligt Allehanda* 12.7. 1839), tro jag mig kunna fastslå, vem den efterlyste författaren är.

Åren 1833—1847 var W. F. Dalman huvudredaktör för *Dagligt Allehanda*. Han var mycket kunnig och hemmastadd i litteraturen och politiken. Han var liberal. Trots sin impulsivitet och häftighet ådagalade han i sin långvariga publicistiska verksamhet stor förmåga av lidelsefri, saklig debatt. Varför skulle, helt enkelt, inte Dalman själv ha författat minnesteckningen över en så prominent personlighet som Wallin? En genomgång av *Dagligt Allehanda* bekräftar uppgiften i *Biographiskt lexicon öfver namnkunniga svenska män* (uppslaget Dalman), att Dalman i nämnda tidning skrev det mesta av de viktiga artiklarna. I regel var dessa osignerade artiklar placerade på sidan 2 i tidningen. Om tillfälligtvis någon annan författare fått in någon liknande kulturellt betonad artikel, brukar tidningen ange och motivera detta, och om denne författare ej fått namn eller signum utsatt betecknas artikeln med »Insänt». Under juli 1839 skyltar W. F. Dalmans namn i tidningen endast några gånger, på grund av Dalmans post såsom sekreterare i Frivilliga Räddnings-Corpsen. I *Dagligt Allehanda* 13.7.1839 finns f.ö. en dalmansk artikel som i viss mån berör samma innehåll som Wallin-nekrologen i närmast föregående nummer, nämligen talekonst. Uppsatsen bär rubriken Lord Brougham och Daniel O'Connell, och författaren visar sig förtrogen med engelsk-fransk retorik av klassicistiskt märke. Stilen är den typiskt dalmanska: saklig, kortfattad och ganska torr. I det kortfattade parti av Wallin-nekrologen, vari Wallins talekonst behandlas, är det framför allt författarens blick för dennas prägel av officiell konst, som vittnar om att författaren varit fullt medveten om det fransk-klassiska draget i Wallins retorik. Om det fransk-klassiska inflytandet med engelsk anknytning på Wallins andliga talekonst se Tor Persson, *Studier i J. O. Wallins predikostil*, 1950, särskilt sidorna 36-45.